

*History of Education
История на образованието*

МАТЕРИАЛНО ОСИГУРЯВАНЕ НА ОБРАЗОВАНИЕТО В ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ (1879 – 1885)

Емилия Еничарова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В статията се представят политиката и законодателните решения на правителството на Източна Румелия за материалното осигуряване на обществените училища и учителите. Коментират се разпоредбите на Органическия устав, на Закона за началното учение, както и първата нормативна регламентация на въпроса за пенсионното осигуряване на учителите.

Keywords: education, schools, teachers, legislation

Само няколко месеца след подписването на Сан-Стефанския мирен договор влиза в сила Берлинският договор, постановяващ създаването на васалното Княжество България и автономната област Източна Румелия, която е под пряката политическа и военна власт на Цариград. Македония и Одринско остават в рамките на Османската империя, а изконни български земи са предадени на Сърбия и Румъния.

Въпреки огромното разочарование и повсеместното недоволство от разпокъсването на България и трудностите, пред които са изправени, държавниците в Източна Румелия незабавно пристъпват към уреждането на обществените отношения във всички сфери на живота.

Източнорумелийските политици полагат специални грижи за материално осигуряване на учебното дело в Областта. На най-високо законодателно ниво този въпрос е уреден в Органическия устав на Източна Румелия. Нормата на чл. 347 регламентира, че разносните по градежа и поддържането на първоначалните и второстепенните училища са за сметка на религиозните общности. В друга разпоредба се декларира готовността на областното правителство да подпомага материално училищата, учителите и учениците (чл. 64) (Органически устав на Източна Румелия, 1879). На базата на тези разпоредби в Органическия устав през септември 1879 г. са приети „Временни правила за началното обучение в Източна Румелия“, които уреждат обществените отношения в сферата на образованието до края на 1880 г.

Нормите на Органическия устав са основа и за приетия на 4.12.1880 г. от Областното събрание Закон за началното учение в Източна Румелия (Закон за началното учение в Източна Румелия, 1880). Със Закона се въвежда задължително и безплатно начално обучение в продължение на 6 години. Завършилите началната училищна степен, разделена на два курса от по 4 и 2 години, могат да продължат образованието си в граждански училища с 4-годишен срок на обучение.

Решението за въвеждане на задължително и безплатно образование, продължаващо шест години, е доказателство и за европейската нагласа на източнорумелийските политици по въпросите на просветата, и за тяхната увереност, че са в състояние да посрещнат тежестите по материалната му издръжка.

Съгласно чл. 4 на Закона управлението на училищата поддържането им, както и назначаването на учителите е задължение на общината или на вероизповедното общество, на които принадлежат. С чл. 12 началните училища се определят като: а) общи, ако са основани и се поддържат от общини, околии, окръзи или от областта, и б) частни, ако са основани и се поддържат от частни лица или от дружества.

В чл. 73 е посочено, че общината се грижи за изграждането и ремонта на училищата, за поддържането на училищната библиотека и осигуряването на книги, учебни пособия, отопление на училището, жилища на учителите, заплатите им и финансовите средства, когато са на учителски сборове. Всички разноски по издръжката на училищата са задължителни за общините и се покриват от приходи от училищните имоти, от църковни приходи, от доброволни помощи и завещания, от глоби, от общински приходи и от данъци, които се внасят в общинския бюджет (чл. 74). Ето например как е формиран бюджетът за училищата в Ямбол – приходите идват от църквите в града, наеми от училищен дюкян, от глоби, от бюджета на градския съвет, от стойността на предоставени от държавата учебни пособия³⁾.

Когато няколко общини изграждат общо за всички тях училище, то всички разноски по изграждането и по поддръжката му, както и финансовите отношения с учителя, се поделят между общините (чл. 75). Години по-късно това положение ще бъде неотменна част от законите за народното просвещение на обединена България.

Всяка година в бюджета на Областта се предвижда определена сума, която се разпределя между общините и вероизповедните общности, на които не им достига средства за изграждане и поддръжка на училищата (чл. 79 – 88).

Данните сочат, че само за две години – от 1879 г. до 1881 г. – от областния бюджет са отпуснати 462 664 златни гроша за строеж на нови училищни здания^{4,5)} – нови училища са открити в селата Ботево, Веселиново, Симеоново, Ханово, Кабиле, Безмер, Лозенец, Крумово, Савино, Тамарино, Завой, Асеново, Богорово, Дряново и много други³⁾. За 1882 г. за изграждане на нови

училищни здания и за поправка на стари от областното правителство са отпуснати 567 336 златни гроша, за поддържане на първоначалните училища – 649 143 златни гроша, а общо всички разходи за училищата в Източна Румелия са 4 625 469 гроша. За 1882/83 г. помощта от областното правителство вече е 830 000 златни гроша⁵⁾.

В Източна Румелия, макар още от първите години след Освобождението да се забелязва ръст на новооткритите училища, не всички разполагат с подходящи сгради. Някои се помещават в частни къщи и носят имената на собствениците – Белчевото училище, Гиговото, Беровото и т.н., други използват съвсем примитивни помещения – „за училище се използва турска къща, подобна на плевник. През 1883 г. е изградена специална стая за нуждите на училището с размери 10 на 4 метра, оплетена с пръти и със съвсем малки прозорчета“⁽³⁾, т.е. материалните условия, при които се развива учебното дело в Областта, като цяло, са тежки – поради недостатъчния брой училищни сгради вследствие на нарасналото по численост население, а и заради лошите условия, в част от съществуващите училища около 1/3 от децата или не тръгват на училище, или го напускат, преди да завършат задължителното си образование⁴⁾. Дори новите сгради, които се строят, „понеже били набързо струпвани, били съвсем негодни“⁽¹³⁾. Поради това през 1882 г. е издаден Правилник за строеж на началните училища, с който се регламентират изискванията, на които трябва да отговаря училищната постройка⁴⁾.

Независимо от трудностите, които съпътстват развитието на учебното дело в Източна Румелия, тук, за разлика от Княжество България, не се предвижда задължително събиране на средства от населението, за да се доосигури материалната му страна. Освен по-добрите икономически предпоставки друга съществена причина за това е, че местните не се осланят единствено на общинската инициатива, за да се сдобият с училище. В повечето селища населението оказва голяма подкрепа на властите за уреждането на учебното дело. Много добър пример дават жителите на Тополовградска и Елховска околия – към 1882 г. в Тополовградска околия има 20 училища, като за седем от тях с помощта на хората са вдигнати „сравнително добри сгради, които на този етап задоволяват нуждите на населението“; в Елховска околия, пак с усилията на жителите, „осем села са построили училищни сгради, които в момента отговарят на хигиенните изисквания“; през 1882 г. Сливенският училищен съвет приканва селските общини в Елховско да участват в изграждането на околийско училище в Елхово. Населението започва да събира средства и с общите усилия на населението и на общината е построена хубава училищна сграда³⁾. В края на септември 1881 г. в Ихтиман отваря врати ново училище – изградено изцяло със средства на населението, едва-две години по-късно то е унищожено от пожар. Местните веднага се организират, „за да се размисли като какви мерки да се вземат против нещастieto, което ги сполетяло. И като

се взе предвид, че населението, което, можем да кажем, още не е забравило мъчнотиите, които изтегли, дорде изгради изгорялото училище, не е в състояние без външна помощ поради голямата си бедност само да поправи злото, реши да избере и избра един шесточленен комитет, който да събира волни помощи за изграждане на ново училище. В същото време се поднесе открит лист и се записаха до 70 турски лири волни помощи^{“12)} и т.н. И тази тенденция е характерна за цяла Източна Румелия: „През 1879 – 1880 г. се построиха 413 нови училища... Следната година се построиха още нови училища... Но което е още по-забележително, то е, че разноските за постройката на училищни здания, тъй и за издръжката на първоначалните училища, ставаше почти изключително със средства на населението“^{“9)}. Всеки от дадените примери илюстрира общото желание на източнорумелийците да помогнат за продължаването на добрите просветни традиции.

Съгласно Закона възнаграждението на учителя се определя от специален съвет, като се поделва на 12 равни части и се изплаща от училищното настоятелство в края на всеки месец (чл. 39). Ето част от документа (той е от 1879 г. и дава представа за ангажиментите, които поемат учителите и настоятелствата едни към други), под който се подписва Димитър Попиванов Русинов, когато става учител в ихтиманското начално училище: „Упълномощен от страна на църковно-училищното настоятелство в града ни Ихтиман да намеря и условия учител за съществуващото в града ни първоначално училище, като дойдох в Самоков, намерих господина Димитрия поп Иванова, който, като изяви желание да поеме длъжността, постъпих в споразумение по следните условия: 1. Да поеме управлението на цялото училище под своя обязаност... 2. При изпълнение на поменатите длъжности ще е обязан да псалтува в църквата ни, като държи под ведомството си и порядъкът и на църковното правило... 4. При тия условия ние сме обязани да доставим всичките учебници и потреби, необходими за училището, а при това да му доставим и отопление. 5. Ще бъдем обязани да задължим родителите да съпровождат децата си редовно, като ги снабдяват с нужните учебници и потреби при следването в училището. 6. При тия условия задължаваме се да му платим годишна плата четиридесет и шест турски лири, които ще му даваме съразмерно при изтичането на всеки месец до свършването на годината от днес. За удостоверение, че ще бъдем постоянни в изложените условия, написа се настоящото, условително на две и се размени с гореспоменатому господину Димитру поп Иванову, днес 1879 година, месец ноемврий, 13-ий. Пълномощник: аз, хаджи Георги Митов; Членове на църковно-училищното настоятелство...“^{“2)}.

От 1880 г. учителите в Източна Румелия се разделят на три разряда, съобразно броя на населението в съответната община, а в зависимост от разряда е и годишната заплата. Най-ниската годишна заплата за първи разряд е 6000 гроша, за втори разряд – 4500, за трети разряд – 3000 (чл. 41). Освен парично

възнаграждение всички учители получават или безплатно жилище и отопление, или добавка в размер на 1/10 от годишната заплата. Главният учител, освен полагащата му се по разряд заплата, получава добавка най-малко от 1000 гроша. На всеки пет години до навършване на 20-годишен учителски стаж заплата на учителите се увеличава с по 1/10 от годишното възнаграждение (чл. 43 – 44). За да се направи учителската професия привлекателна за способните кандидати, а и за да се задържат в училище, учителите се освобождават от данък върху доходите си, от военна служба и от всички „градски повинности“ (чл. 46). В случай на заболяване, когато учителят е нетрудоспособен повече от два месеца, се изплаща обезщетение съразмерно със заплата до оздравяването (чл. 51). От кандидатите за учителски места се изисква свидетелство за учителска способност, издадено въз основа на издържан изпит върху предметите от началното училище (чл. 29). Според успеха от този изпит се определя и разрядът им, което значи и заплата.

Анализът на тази уредба води към извода, че погледът на източнорумелийските законодатели е насочен не само към моментното решаване на материалните въпроси на учителите, но гледа и в перспектива – конкретни и много добре обмислени мерки, за да се задържат способните в учителската професия, гарантирана грижа за изпадналите в трудно положение поради заболяване до оздравяване.

През 1881 – 1882 г. общо за учителски заплати в Източна Румелия са изразходвани 3 867 000 гроша, а средната заплата на учителите е близо 3300 гроша годишно. Тези, както и другите училищни разходи са покрити напълно от редовни общински приходи, които възлизат на 703 000 златни гроша, от доброволни помощи, от областни и департаментални помощи⁶⁾ с тенденция за нарастване на помощта от областното управление за осигуряване на учителските заплати – в сравнение с 1879/80 г., когато е 540 000 златни гроша, за 1882/83 г. тя вече е 694 000 златни гроша⁴⁾.

На 16.11.1881 г. е приет Областен закон за помощи на престарели или недъгави преподаватели и учители. Помощите са два вида – временни и доживот и се отпускат от Областта. Временни помощи се предвиждат за учители, заболели по време на учителстването, а пенсии – за престарелите и бедни учители след 20 години учителски труд, считан от месец септември 1879 г. С право на пенсия са и учителите, които имат до 1.09.1879 г. най-малко 20 години учителски стаж и продължат да учителстват още 5 години или пък докажат, че не са способни да учителстват повече поради физическа или психическа болест. Временната помощ е 1/2 от заплата на заболелия учител, а пенсията е 1/3 от заплата за 20 години служба. За 30 години учителски стаж пенсията е равна на заплата, която учителят е получавал в последната година на учителстването си. На заболели учители, подпомагани временно, се отпуска и пенсия, ако болестта им продължи повече от 6 месеца и ако са учителствали

най-малко 8 години. Размерът на тази пенсия е 1/3 от заплатата на учителя през последната година на учителстването му. За пенсиите всяка година в Областната хазна се предвиждат специални средства⁶⁾. Тази уредба е отражение, първо, на добрите финансови възможности на Областта, второ, на отличното познаване на характера (изтощителен) на учителския труд и условията (често нездравословни), при които работят учителите – предвижда се пенсиониране след 20 години учителски стаж. Предвиден обаче е и стимул за оставащите в професията и след 20 г. стаж – пенсията им ще бъде по-голяма.

След години, основавайки се на статистическите данни, на рапортите на училищните инспектори, а и на собствените си преценки, Лука Доросиев и министър Иван Шишманов ще отбележат по определени поводи, че в Източна Румелия развитието на учебното дело още от самото начало тръгва по-уверено и материалното обезпечаване на училищата и учителите е по-добро и по-сигурно в сравнение с Княжество България. Според Л. Доросиев една от причините за това е липсата на персонални промени в управлението на просветното ведомство тук и по-сериозното и положително отношение на населението към просветата, което авторът обяснява с по-високото интелектуално ниво на местните: „Но затрудненията в Северна България са по-големи, защото и простотията на родителите е по-голяма“⁶⁾. Доказателство за проблемите от субективен характер в Княжеството е чл. 21 на Привременен устав за народните училища, съгласно който едно от задълженията на училищния инспектор е да убеди властите, дори в богати общини, в необходимостта да бъде отворено училище. Обратно – доказателство за високото обществено съзнание в Източна Румелия е фактът, че в докладите на училищните инспектори почти не се срещат примери за отказ на хората и училищните власти да подкрепят училищата и учителите – в доклад до управителя на Източна Румелия за положението на началните и средните училища през 1880/81 г. Йоаким Груев с гордост подчертава: „Похвални са грижите на населението, кога се смисли, че населението ги е правило и ги прави по време, когато му трябваше да се погрижи за самите си жилища и за първите потреби на домашния си живот“⁸⁾. Голямата част от хората, чрез конкретните си действия в подкрепа на образованието, доказват съпричастността си към убеждението на Й. Груев, че „разноските по образованието са един вид производителен капитал и обезпечение срещу бъдещи злини... да се изучи всяко дете, то е една пряка печалба за обществото“⁸⁾. Следващата причина отразява обективните обстоятелства – по-спокойната политическа атмосфера позволява на областното управление да се съсредоточи върху стопанското и културното развитие. Последователната и добре премислена финансово-стопанска линия на източнорумелийското правителство създава благоприятни условия за разцвет на Областта. Така например още през 1882 г. Областното събрание, имайки предвид реалните приходи, гласува Закон за намаляване на данъка на Областта към империята и той е определен на 180 хиляди турски лири. Тази, в съчетание

с други икономически мерки, допринася за развитието на културно-просветния живот. „Българщината – пише в спомените си Иван Вазов – завоюва областта заедно с благоденствието. Пловдив се превръщаше в център на интензивен културен живот. След две години това беше вече една цветуща област, българска, архибългарска“⁽¹¹⁾.

Конкретните измерения на политиката на източнорумелийските държавници по отношение на материалното осигуряване на учебното дело се изразяват в следното:

- създава се нормативна уредба, която действа на цялата територия на Областта;

- съхранява се възрожденската традиция материалната издръжка на учебното дело да бъде изцяло ангажимент на съответните общини;

- правителството на Източна Румелия ежегодно предвижда в бюджета си средства за осигуряване на финансова помощ на общините за построяването на нови училища и за изплащане на учителските заплати. Това е реална гаранция за осъществяване на политическото намерение, отразено в чл. 64 на Органическия устав, за подпомагане на учебното дело;

- възнагражденията на учителите в Източна Румелия се определят по установените през 1880 г. разреди, които зависят от образователния ценз, а за да решат битовите си проблеми, на учителите се осигуряват или жилище и отопление, или допълнителни средства;

- учителите са освободени от данъци върху доходите си и други „повинности“, предвидено е планомерно увеличение на заплатите с нарастването на учителския стаж и финансово осигуряване в случай на заболяване;

- регламентира се пенсионното осигуряване на учителите.

БЕЛЕЖКИ

1. Сборник закони, правилници и наредби по Дирекцията на народното просвещение в Източна Румелия от 1879 до края на 1883 г. (1884). Пловдив.
2. Арсов, А., Хр. Дойчева, Е. Кърлева и др. (2012). История на образованието в Ихтиман и околните села. София.
3. Григоров, Н., Бодуров, Г. (1998). Училището. Образованието в Ямболския край от килийното училище до наши дни. Ямбол.
4. Груев, Й. (1905). Рапорт до Н.С.Гл. управител на Източна Румелия от директора на народното просвещение за положението на началното и средното учение през 1880/81 учебна година. – Във: Ванков, Н., Из архива на МНП 1878/79 – 1884/85. София.
5. Доросиев, Л. (1898). – В: Училищен преглед, 1898, кн. 10, 1084 – 1085.
6. Доросиев, Л. (1899). – В: Училищен преглед, 1899, кн. 5, 534.

7. Закон за началното учение в Източна Румелия. (1880) Пловдив.
8. Ванков, Н. (1905). Из архива на МНП 1878/79 – 1884/85 г. София.
9. Маджаров, М. (1925). Източна Румелия. София.
10. Органически устав на Източна Румелия. (1879). Пловдив.
11. Стателова, Е., С. Грънчаров. (1999). История на нова България 1878-1944. Т. III, Второ издание, София.
12. Ташев, Т. (2004). Картинки от Ихтиман по Румелийско време. София.
13. Цонков, Д. (1928). Развитие на основното образование в България от 1878 до 1928 г. – В: материали за изучаване на учебното дело в България. Кн. VII. София.

MATERIAL PROVISION OF EDUCATION IN EASTERN RUMELIA (1879 – 1885)

Abstract. The article presents the policy and legislative decisions of the government of Eastern Rumelia for the financial support of public schools and teachers. The provisions of the Organic Statute, of the Primary teaching Act as well as the first legal regulation of the issue of pensions of teachers are commented.

Dr. Emilia Enicharova, Assoc. Prof.

Department „History of Pedagogy and Education Management“

Faculty of Education

University of Sofia

Sofia, Bulgaria

E-mail: emiliq_88_@abv.bg